

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ
ДІАГНОСТИКИ, ФОРМУВАННЯ ТА КОРЕКЦІЇ МОВЛЕННЄВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ РВД МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА БОРЯК

Вступ. Як зазначав провідний науковець нашої країни – В. Синьов, до числа найважливіших напрямків корекційно-виховного впливу на РВД відносяться: 1) корекція недоліків розвитку пізнавальних процесів; 2) корекція мовленнєвого розвитку; 3) корекція емоційно-вольової сфери; 4) корекція порушень моторики, фізичного розвитку; 5) корекція соціальної поведінки [3, с. 385].

Ми відокремлюємо для теоретичного аналізу та узагальнення закономірностей відповідної педагогічної діяльності лише другий з названих напрямків. Обґрунтування його важливості для розв'язання соціальних завдань спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із розумовою відсталістю представлено у наших попередніх публікаціях [4].

Цілісний аналіз стану проблеми діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей (РВД) молодшого шкільного віку у науково-теоретичній та емпіричній площині, а також одержаний арсенал результатів констатувального дослідження дозволяє охарактеризувати цей стан як недостатній.

Ключові напрями цього аналізу щодо специфіки мовленнєвого розвитку у РВД, структури та закономірностей мовленнєвих порушень, розкриття їх етіо-патогенетичних механізмів та вивчення зумовленостей проявів порушень мовлення розумовою відсталістю виявив, що ці діти мають складні механізми порушень мовленнєвої діяльності.

Ми притримуємося тієї принципової точки зору, що РВД розглядати як однорідну категорію дітей із порушеннями мовлення спричиненими розумовою

відсталістю на сьогодні неможливо. Тому застосування у корекційно-педагогічній роботі з ними єдиних стандартних методик та одновекторних корекційно-педагогічних прийомів є малоефективним. Оскільки, такі діти є поліморфною як у клінічному, так і психолого-педагогічному відношенні категорією осіб.

Ми маємо усі підстави стверджувати, що на сьогодні в Україні у вирішенні цієї проблеми залишаються не до кінця реалізованими резерви комплексного багатоетапного впливу на розвиток такої дитини.

Мета статті – визначити та обґрунтувати теоретико-методологічні основи цілісної системи діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в умовах сучасного освітнього простору.

Результати дослідження. Агреговані результати констатувального етапу дослідження довели необхідність переосмислення змісту корекційно-педагогічної роботи щодо формування та корекції мовленнєвої діяльності у РВД молодшого шкільного віку та пошуку нестандартних корекційно-інноваційних шляхів.

Комплексне вивчення стану та визначення особливостей і закономірностей мовленнєвого розвитку дітей із РВ як в звичному логопедичному просторі так і через призму підсистем функціональної системи мови та мовлення з урахуванням стану сформованості базових складових розумового розвитку, дозволило нам інтегрувати увесь масив одержаних експериментальних даних і вибудувати стратегію та тактику формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД, враховуючи віковий та дизонтогенетичний аспекти.

Керуючись вищезазначеним, нами розроблено та змістовно забезпечено цілісну систему діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку.

Вона заснована на міждисциплінарному підході та інтеграції усіх ланок процесу супроводу дитини із РВ у закладах освіти спільно з сім'єю.

Запропонована система являє собою цілеспрямовано організований освітній простір який заповнює спільна робота фахівців (вчителів-логопедів, дефектологів, психологів), членів родини, що виховує дитину із РВ та самої дитини.

Система ґрунтується на використанні інноваційних педагогічних засобів, що сприяє формуванню та корекції мовленнєвої діяльності школярів зазначеної категорії та підвищенню успішності їх соціальної адаптації та інтеграції у суспільство. Систему забезпечують пріоритетні напрями: діагностичний, логопедичний, психолого-педагогічний.

Ймовірність, що очікування корекційного ефекту щодо формування мовленнєвої діяльності РВД можна досягти за умови спеціально створених умов: науково обґрунтованого системного аналізу проявів як мовленнєвого так і психічного дизонтогенезу; розробки принципів, методів та змісту диференціальної діагностики мовленнєвого розвитку, з урахуванням психологічних механізмів та закономірностей формування мовленнєвої діяльності у процесі дизонтогенезу; розробки варіативної (топології) різних проявів порушень мовленнєвого розвитку в середині цієї нозології дітей, ураховуючи структуру та складність як розумового, так і мовленнєвого порушення; розробки спеціальної системи корекційно-розвивального впливу з опорою на визначення причин та індивідуальних особливостей порушень мовленнєвого розвитку у РВД з урахуванням різного ступеню розумової відсталості та супутньої патології розвитку.

У межах нашого дослідження ми розглядаємо цілісну систему – як взаємодію різноманітних взаємопов'язаних структурних компонентів, які об'єднуються однією освітньою метою розвитку індивідуальності та особистості [2].

Метою цілісної системи є: забезпечення умов диференційованої діагностики, корекційно-розвивальної роботи та максимально можливої компенсації порушень мовленнєвого розвитку, активізація когнітивного та

особистісного потенціалу під час формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку.

Основні принципи побудови системи: теоретико-методологічні, спеціально-методичні, частково методичні, логокорекційні.

Теоретико-методологічні принципи: об'єктивності, детермінізму, єдності свідомості і діяльності, розвитку, особистісного підходу, системності.

Спеціально-методичні принципи: уваги до матерії мови, розуміння мовних значень, оцінки виразності мовлення, розвитку мовного чуття («чуття мови»), випереджаючого розвитку усного мовлення перед писемним, прискорення темпів збагачення мовлення.

Частково методичні принципи: комунікативної спрямованості навчання; навчання мові та мовленню як діяльності; взаємозв'язку сенсорного, розумового і мовленнєвого розвитку; забезпечення активної мовленнєвої практики; організації спостережень над мовним матеріалом; комплексного підходу до розвитку всіх сторін мовлення; збагачення мотивації мовленнєвої діяльності; забезпечення впливу художньої літератури на мовленнєвий розвиток.

Принципи логопедичної корекції: принцип урахування структури та механізмів порушень функціональної системи мови та мовлення; принцип системності; принцип комплексності, поетапності та безперервності логопедичної корекції; каузальний принцип корекції (урахування причин, механізмів, структури мовленнєвого дизонтогенезу внаслідок РВ); виділення провідних розладів в структурі дефекту; принцип розвитку; онтогенетичний принцип; обхідного шляху.

Функціонування запропонованої системи передбачає два модулі: концептуально-стратегічний та технологічний. Кожний модуль має функціональні блоки. *Концептуально-стратегічний модуль* – концептуальний блок. *Технологічний модуль:* діагностико-пропедевтичний (підготовчий) блок; формувально-корекційний (основний) блок; результативно-оцінювальний (узагальнюючий) блок.

Концептуально-стратегічний модуль цілісної системи діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку включає: теоретико-методологічну основу; принципи побудови; концепцію, її вихідні положення: провідні положення, загальні та спеціальні закономірності, педагогічні умови процесу формування та корекції мовленнєвої діяльності.

Дагностико-пропедевтичний, формувально-корекційний та результативно-оцінювальний блоки відносяться до технологічного модулю, який включає: вихідні показники; педагогічну технологію формування та корекції мовленнєвої діяльності до якої належать: інтегративна модель, її алгоритм; програмно-методичне забезпечення на основі варіативно-модульного навчання (розвиток мовлення); забезпечення корекційно-розвивального впливу на основі реалізації освітніх та корекційно-розвивальних програм; методичні рекомендації для педагогів та батьків щодо підвищення ефективності формування та корекції мовленнєвої діяльності у РВД молодшого шкільного віку; навчальна програма підготовки та підвищення кваліфікації фахівців.

Структура цілісної системи діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку подано на рис. 1.

Рис. 1. Структура цілісної системи діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку

Запропонована система являє собою цілеспрямовано організований освітній простір, який заповнює спеціально скорегована взаємодія фахівців дефектологічного, логопедичного та психологічного профілів, членів родини та самої дитини.

Формування мовленнєвої діяльності у дітей із РВ відбувається в уповільненому темпі та ускладнюється її порушеннями. Особливості мовленнєвої діяльності РВД на етапі переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку та в учнів початкових класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із розумовою відсталістю частково розкриті в наукових дослідження українських та зарубіжних дослідників (І. Дмитрієва, Р. Лалаєва, С. Миронова, М. Савченко, В. Синьов, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Д. Шульженко, Н. Юрова та ін.).

Основа модульного принципу запропонованої системи – взаємодоповнюваність та мобільність внутрішніх структур (блоків, етапів), їх можливість виконувати конкретні завдання, але одночасно бути спрямованими на вирішення загальної кінцевої мети. Усе це забезпечує загальну варіативність, функціональність та мобільність системи, можливість кадрового забезпечення (його взаємодоповнюваність та взаємозаміну) та найбільш раціональне використання науково-технічних засобів та інноваційних технологій.

Розроблена система діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності побудована таким чином, що зміст окремих блоків розрахований на роботу як з кожною дитиною так і з дітьми, які мають ускладнені варіанти як мовленнєвого, так і психічного розвитку.

В основу технологічного блоку (рис. 1) покладені діагностико-пропедевтичний, формувально-корекційний та результативно-оцінювальний блоки.

1. Діагностико-пропедевтичний блок. *Мета* діагностико-пропедевтичного блоку – за результатами лінгвопедагогічного та логопедичного обстеження визначити вихідні показники особливостей розвитку мовленнєвої діяльності обраної категорії дітей.

Вихідні показники: 1) *типологія варіантів мовленнєвого розвитку* (керуючись даними про рівні сформованості складових підсистем функціональної системи мови та мовлення та рівні сформованості базових складових мовленнєвої діяльності): умовно типовий – мовлення без порушень, але за рівнем розвитку компонентів мовленнєвої діяльності (правильністю, відповідністю, обсягом, часом та тривалістю формування) не відповідає нормі; дизонтогенетичний – СНМ різного ступеню важкості; 2) *ступінь РВ* – легкий або помірний; 3) *супутні порушення розвитку* – урахування супутніх порушень психо-нервово-соматичних; 4) *вік дитини з РВ*.

Розробляючи зміст цілісної системи діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД ми керувалися технологією корекції порушень мовленнєвого розвитку у дітей із ВНГП С. Коноплястої [1]. Також, ми чітко дотримувалися провідних положень концепції висвітленої в концептуально-стратегічному модулі. По-перше, вважали, що недоцільно здійснювати роботу з формування та корекції мовленнєвої діяльності окремо від корекції порушень пізнавального розвитку, оскільки результати констатації засвідчили тісну взаємообумовленість та взаємозалежність пізнавального та мовленнєвого розвитку у дітей цієї категорії; по-друге, розроблена цілісна система діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності не повинна обмежуватися порушеннями мовлення чи варіантом психічного дизонтогенезу, оскільки тим самим буде втрачатися цілісність, систематичність та ефективність корекційного впливу.

Формувальним експериментом було охоплено:

- учнів підготовчого класу (від 6 до 8 років) – 58 дітей: 18 – з легким ступенем РВ, 40 – з помірним ступенем РВ;
- учнів першого класу (від 7 до 9 років) – 64 дитини: 22 дитини – з легким ступенем РВ, 42 дитини – з помірним ступенем РВ;
- учнів другого класу (від 8 до 10 років) – 68 дітей: 20 дітей – з легким ступенем і 48 – з помірним ступенем;

- учнів третього класу (від 9 до 11 років) – 88 дітей: 28 дітей з легким ступенем РВ, 60 дітей з помірним ступенем РВ;
- учнів четвертого класу (від 10 до 12 років) – 84 дитини: 26 дітей з легким ступенем РВ, 58 – з помірним ступенем РВ.

Розподіл РВД за віком та ступенем розумової відсталості, яких було залучено до навчального експерименту подано в таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл РВД за віком та ступенем розумової відсталості

Вік	Легкий ступінь РВ	Помірний ступінь РВ	Всього
Підготовчий клас (від 6 до 8 років)	18	40	58
Перший клас (від 7 до 9 років)	22	42	64
Другий клас (від 8 до 10 років)	20	48	68
Третій клас (від 9 до 11 років)	28	60	88
Четвертий клас (від 10 до 12 років)	26	58	84
Всього	114	248	362

У кожную вікову категорію входили учні спеціальних навчальних закладів освіти: як шкіл так і шкіл-інтернатів для дітей із розумовою відсталістю, з якими проводилася відповідна робота згідно загально визначеної стратегії та тактики навчального експерименту.

Щоб розглядати будь-які статистичні гіпотези, треба впевнитися, що для цього є вихідні передумови. Достатнім обґрунтуванням для застосування статистичних критеріїв є гіпотеза нормальності [1, с. 237].

Перевіримо, чи є розподіл РВД за віком та ступенем розумової відсталості, які були задіяні у навчальному експерименті, нормальним розподілом. Для цього скористуємось критерієм узгодженості χ^2 Пірсона, який визначається за формулою:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^r \frac{(m_i - np_i)^2}{np_i}$$

і має $k = r - l - 1$ ступенів свободи,

де r – число часткових інтервалів інтервального статистичного розподілу вибірки;

l – число параметрів, якими визначається закон розподілу ймовірностей генеральної сукупності згідно з нульовою гіпотезою.

Визначимо при заданому рівні значущості α і числу ступенів свободи критичну точку $\chi^2_{\kappa\rho}(\alpha; \kappa = r - l - 1)$. Якщо виявиться, що спостережуване значення критерію $\chi^2_{\text{сп}} > \chi^2_{\kappa\rho}$, то гіпотеза про нормальний закон розподілу відхиляється. У противному разі ($\chi^2_{\text{сп}} < \chi^2_{\kappa\rho}$) – гіпотеза приймається.

Рівень значущості приймемо рівним $\alpha = 0,05$. В таблиці 4.1 діти агреговані у п'ять вікових груп, а для статистичної обробки дітей можна розглядати у шести групах, від 6 і до 12 років з кроком 1 рік. Для нашого випадку $\chi^2_{\text{сп}} = 6,6$, а $\chi^2_{\kappa\rho}(0,05; 3 = 6 - 2 - 1) = 9,488$, отже, можна сказати, що гіпотеза про нормальний закон розподілу приймається.

2. Формувально-корекційний блок. *Мета* – апробація педагогічної технології формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку.

➤ **Пропедевтично-обов'язковий (підготовчий) етап.** *Мета* – підвищення рівня функціональної мовної та мовленнєвої готовності: 1) активізація та формування механізмів (фізіологічних, психологічних, психолінгвістичних) розвитку мовлення; 2) корекція порушень психомоторного та мовленнєвого розвитку; 3) забезпечення індивідуальної траєкторії психомоторного, пізнавального та мовленнєвого розвитку РВД.

Тривалість – залежно від ступеню розумової відсталості, рівня пізнавального та мовленнєвого розвитку, супутніх порушень розвитку – підготовчий – 1 клас.

➤ **Змістовно-корекційний (основний) етап.** *Мета* – подальший розвиток базових підсистем функціональної системи мови та мовлення і компонентів мовленнєвої діяльності, усного та писемного мовлення: формування у взаємозв'язку лексико-граматичної, фонетико-фонематичної сторони мовлення та зв'язного мовлення як основних компонентів усного мовлення; формування навичок читання та письма: формування звуко-буквенного аналізу, удосконалення навичок слухання і говоріння; попередження виникнення/корекція дислексії та дисграфії.

Тривалість – залежно від ступеню розумової відсталості, рівня пізнавального та мовленнєвого розвитку, супутніх порушень розвитку – два – три роки (1 (2) – 3 (4) клас).

➤ **Функціонально-мовленнєвий (заключний) етап.** *Мета* – розвиток базових підсистем функціональної системи мови та мовлення; удосконалення навичок мовно-мовленнєвої діяльності, зв'язного усного (діа-монологічного) мовлення, корекція порушень писемного мовлення, удосконалення навичок читання та письма.

Тривалість – залежно від ступеню розумової відсталості, рівня пізнавального та мовленнєвого розвитку, супутніх порушень розвитку – рік – два роки (4 – 4 (5) клас).

3. Результативно-оцінювальний блок. *Мета* – діагностика результатів формування та корекції мовленнєвої діяльності: базових підсистем функціональної системи мови та мовлення, компонентів мовленнєвої діяльності: фонетико-фонематичного, лексико-граматичного, морфологічного, синтаксичного, розвитку зв'язного усного мовлення; рівня сформованості писемного мовлення: процесів читання та письма, виправлення дислексій/дисграфій.

➤ **Підсумково-діагностичний етап.** *Мета* – діагностика результатів формування базових підсистем функціональної системи мови та мовлення і складових мовленнєвої діяльності.

➤ **Підсумково-аналітичний етап. Мета** – системний аналіз агрегованих результатів експериментальної діяльності; прогнозування напрямів подальшої роботи щодо формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД.

У межах результативно-оцінювального етапу було використано анкети для фахівців, діагностичні методики психолінгвопедагогічного обстеження рівнів сформованості підсистем функціональної системи мови та мовлення та мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку, тотожні з методиками констатувального етапу дослідження. На цьому етапі було визначено рівні сформованості мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку після впровадження педагогічної технології формування та корекції мовленнєвої діяльності зазначеної категорії дітей.

Висновки. Апробація ефективності процесу формування та корекції мовленнєвої діяльності, а також педагогічна інтерпретація можливостей використання корекційно-формувального навчання в освітньому процесі як спеціальних так і інклюзивних навчальних закладів, що сприяло розробленню педагогічної технології та визначенню науково-методичних засад її реалізації. Запропонована педагогічна технологія була покладена в основу формувально-корекційного блоку навчального експерименту.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо в експериментальній перевірці ефективності впровадження педагогічної технології формування та корекції мовленнєвої діяльності обраної категорії дітей, що буде висвітлено у наших наступних публікаціях.

Список використаних джерел

1. Конопляста С. Ю. Ринолалія від А до Я: Монографія / С. Ю. Конопляста. – К.: Книга-плюс, 2016. – 312 с.
2. Педагогическая система – Общие основы педагогики: конспект лекций. – http://www.e-reading.club/.../Pisareva_-_Obshchie_osnovy_pedagogiki_konspekt_lekcii.ht
3. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії / В. М. Синьов. – К. : «МП Леся», 2010. – 779 с.

4. Oksana Boryak. Interpreted analysis of the speech activity research results in mentally retarded children / Oksana Boryak // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. Volume 2, No. 4/2015 – pp. 9–13

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ЦЕЛОСТНОЙ СИСТЕМЫ ДИАГНОСТИКИ, ФОРМИРОВАНИЯ И КОРРЕКЦИИ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ОКСАНА ВЛАДИМИРОВНА БОРЯК

У дослідженні вперше теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено теоретико-методологічні засади цілісної системи діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку. Представлено науково-теоретичні основи вивчення порушень мовлення, зумовлених розумовою відсталістю (РВ), визначено та обґрунтовано теоретико-методологічні основи цілісної системи діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності обраній категорії дітей в умовах сучасного освітнього простору: як спеціальних, так і інклюзивних навчальних закладів.

В исследовании впервые теоретически обоснованы и экспериментально проверены теоретико-методологические основы целостной системы диагностики, формирования и коррекции речевой деятельности умственно отсталых детей младшего школьного возраста. Представлено научно-теоретические основы изучения нарушений речи, обусловленные умственной отсталостью (УО), определены и обоснованы теоретико-методологические основы целостной системы диагностики, формирования и коррекции речевой деятельности избранной категории детей в условиях современного образовательного пространства: как специальных, так и инклюзивных учебных учреждений.

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASICS OF INTEGRATED SYSTEM DIAGNOSTICS, DEVELOPMENT AND

CORRECTION OF SPEECH ACTIVITY IN MENTALLY RETARDED CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

OKSANA BORYAK

The theoretical and methodological diagnostics foundations, formation and correction of mentally retarded children speech activity of primary school age were investigated and experimentally proved for the first time. The scientific fundamentals speech foundations disorders caused to mental retardation (MR) are presented: causality, the cognitive specificity component of speech activity during mental retardation, mechanisms of speech disorders in mentally retarded children (MRC).

The functional system of language and speech, its structural components in the disorders development, caused to mental retardation, were investigated. The theoretical substantiation of systemic speech underdevelopment, caused by MR, was shown and qualitative characteristics of its severity were identified.

Characterization of the speech activity of the MRC of the primary school age was generalized as a result of a multifaceted analysis of pedagogical, psychological literary sources.

The diagnosis of speech activity MRC is presented in the study. The organizational and pedagogical conditions for the formation and correction of speech activity were allocated in special educational institutions for children with MRC. The structure and organization of the diagnostic stage of the study was proved:

1. Experimental method of investigating speech activity MRC of primary school age (the psycholinguistic aspect).
2. Experimental technique for diagnosing speech activity of mentally retarded children of primary school age (logopedic aspect).

The criteria of substantiation for the development of speech activity and differential diagnosis of speech disorders of mentally retarded children of primary school age were proved.

The obtained results of the state of the phonological subsystem formation at the impressive level showed different characteristics in each of the examined groups of mentally retarded children in accordance with the state of the formation of their sonic speech at the expressive level. It was found a clear relationship between the state of the sound-producing side of speech and the mastery of grammatical categories. Thus, lingual-pathological generalized symptoms of speech impairment in children with mental retardation have been revealed. Based on these lingo-pathological generalized symptoms, disorders speech perception at an impressive level in children with mental retardation reveals corresponding syndromes.

The experiment results showed significant differences from the normal state the basic indicators formation of the provision of the programming subsystem and the interpretation of speech acts (kinesthetic perception, kinesthetic praxis, auditory perception and auditory gnosis). The using of adapted neuropsychological techniques provided new data on spatial, kinesthetic, dynamic gnosis and praxis in mentally retarded children of primary school age.

It has been experimentally proved that children with mental retardation are very disorder not only by the operational-dynamic, but also by the communicative-verbal level of the regulatory subsystem.

As a result, the generalized symptoms of the semiotic subsystem (at expressive and impressive levels), identified at the final stage of research, subsystems of programming and regulation in children with mental retardation in most cases have the appropriate syndromes.

The research results confirmed our assumptions that, in spite of certain scientific developments in the context of the problem under study, its insufficient development both in the theoretical and in the practical direction remains topical. This confirms the need of research work on the problem and correction of speech activity formation of mentally retarded children of primary school age.